

AROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA GEOGRAFIEI LINGVISTICE

L'AROMAIN
DANS LA PERSPECTIVE DE LA GÉOGRAPHIE LINGUISTIQUE

(Résumé)

L'examen du matériel enregistré dans le premier volume de l'Atlas aroumain (Saramandu 2014) conduit à la constatation que ce dialecte évolue dans le même sens que le dialecte dacoroumain. Par conséquent, dans la perspective de la géographie linguistique, l'aroumain est un dialecte du roumain commun, non pas un idiome roman différent du dacoroumain.

Mots clef: aroumain, dacoroumain, évolution convergente.

Primul volum al Atlasului lingvistic aromân, apărut în 2014 la Editura Academiei Române, reprezintă un succes al lingvisticii românești, al romanisticii sud-dunărene în general. Pentru autorul Atlasului, profesorul Nicolae Saramandu, aromâna este idiom matern, ceea ce reprezintă un avantaj privind exactitatea notațiilor și a raportărilor comparative la dacoromână, la româna comună și, evident, la celelalte idiomuri din aria balcanică. Reamintim că, în urmă cu mulți ani, N. Saramandu a întocmit, prin anchete pe teren, folosind și datele cercetărilor mai vechi, o hartă completă a dispersării aromânești în țările balcanice (Saramandu 1988: 225 ș.u.). Au fost anchetate 61 de localități aromânești. Pe hartă sunt notate și satele de megleniți, din nordul Greciei, de-alungul râului Vardar: Țârnaireca, Cupa, Liumnița, Nânta; materialul meglenit, selectat într-o casetă aparte, provine din Lundzini. Sunt indicații grafice că megleniții „s-au așezat” într-o zonă locuită deja de aromâni; unii s-au întins spre vest, către lacul Prespa (la Bitolia, Pleasa etc.), ceea ce însemnează că au fost legături istorice între cele două ramuri de români. Există indicii că meglenoromânii au coborât mai târziu, dinspre nord-vestul

dacoromân, ca populație în mișcare mai lentă. Materialul lingvistic înregistrat chiar și în puncte aromânești propriu-zise poate fi interpretat în sensul că meglenoromâna are statutul unui dialect aparte de cel aromân.

Pe lângă datele noi asupra românei de la sudul fluviului, se face prin acest atlas, acum, o ordine și în materialul publicat de G. Weigand, Pericle Papahagi, Theodor Capidan, Tache Papahagi ș.a., în sensul că materialul provenit din cercetările acestora poate fi considerat cu mai multă certitudine din perspectivă strict geografică, adică poate fi localizat mai bine. Remarcabile sunt datele despre localitățile și subiecții anchetați, la care se adaugă o mulțime de note speciale privind natura anchetelor. În dialectologia balcanică, această operă vine în rând cu *Atlasul dialectelor albaneze*, publicat în urmă cu câțiva ani de un grup de lingviști de la Tirana coordonat de Jorgji Gjiniari. De adăugat faptul că, în afară de cele 274 de hărți lingvistice, autorul a întocmit și 244 de liste cu material necartografiat însoțit de note, urmând în acest fel exemplul atlaselor lui Sever Pop și Emil Petrovici elaborate la Cluj sub îndrumarea lui Sextil Pușcariu. Foarte importantă este ideea de a întocmi liste cu materialul cuprins în hărți, apoi alte liste cu materialul necartografiat, la care se adaugă, într-un corpus aparte, însemnările speciale privind răspunsurile subiecților anchetați. Atlasul capătă, cu aceste adausuri, o reală ținută științifică, valoarea unei cercetări de mai mare profunzime.

Numărul unităților dialectale înregistrate în Atlas nu diferă de cel cunoscut din cercetările anterioare. Se conturează pe hărți ariile graiurilor *fărșerot* în Albania, *pindean* în Grecia, *grămostean* în Macedonia și Bulgaria. Mai palid reprezentate sunt graiurile *grabovean*, *moloviștean*, *gopeșan*, între Macedonia și Albania, pe lângă lacurile Ohrida și Prespa. E important faptul că aceeași unitate dialectală se întinde pe mai multe țări balcanice; de exemplu, *fărșeroții* s-au răspândit din Albania în Grecia, spre sud, și în Macedonia, spre nord. La fel, *grămostenii*, din nordul Greciei, s-au întins spre Macedonia și Bulgaria. Meglenoromâni, la care ne-am referit deja, apar nu numai în aria originală de la nord de Salonic, ci și amestecați cu aromânii *fărșeroți*, cu *grămostenii* și cu *pindenii*. Așadar, e de presupus că va fi fost în această zonă sud-estică un amestec românesc continuu, cu preponderență aromână.

Răspândirea aromânilor pe spații atât de largi, ca și când întreaga Peninsulă Balcanică le-ar fi aparținut, se explică prin *mișcarea neîntreruptă*, prin „neastâmpărul nedomolit” determinat mai ales de ocupația de bază, păstoritul. Iată ce notează autorul atlasului în spiritul entuziast și sentimental al predecesorului său Tache Papahagi: „Graiul *grămostean* și, *îndeosebi*, cel *fărșerot*, are dispersiunea cea mai mare. Vorbitorii lor, dintre care cei mai mulți au fost, în trecut, păstori transhumanți, au străbătut spații largi în Balcani. În prezent, îi întâlnim pe *fărșeroți* și pe *grămosteni* nu numai în locurile lor de vârat de odinioară din munți, ci și în locurile de iernat, unde s-au stabilit adesea definitiv” (p. XV).

Mișcările de populație românească sud-dunăreană, care au încetinit evoluția lingvistică propriu-zisă, au fost determinate nu numai de păstorit (transhumanță), ci și de alți factori, între care *lipsa unui stat oficial*, cu granițe stabile și centre puternice de civilizație și cultură. Se adaugă aici existența unei religii comune, *ortodoxismul*, care i-a apropiat pe aromâni de greci, de albanezii din sud, de macedoneni și de bulgari. Aromânii au avut tendința de a se depărta de zonele musulmane (se știe că unii megleniți, profitând de avantajele materiale, s-au mahomedanizat și au acceptat exodul spre Asia Mică). Aromânii au evitat, de asemenea, catolicismul intolerant din nordul albanez. Trebuie amintit aici și fenomenul, derivat din păstorit, al cărvănăritului transportator de mărfuri cu caravane de cai. În călătoriile mele în Albania din 1958–1959 am întâlnit pe drumurile Elbasanului negustori aromâni cu caravane și, tot atunci, am observat că transhumanța pastorală „se modernizase”, adică se făcea cu camioane în care se încărca tot calabâlucul familiilor care însoțeau pe cei plecați înainte cu turmele la pășunile din sud.

Densitatea aromânească în Balcani o dovedesc, între altele, numeroase localități, unele cu populație compactă de aromâni. Deși întemeiate de ei, cele mai multe au fost abandonate, din cauze externe cunoscute. Ne sunt familiare nume de așezări aromânești foarte importante anchetate de Nicolae Saramandu: *Berat, Corcea, Selenița, Pleasa, Moscopole, Samarina, Perivoli, Aminciu, Gramoste, Veria, Vlahoclisura, Livezi, Bitule, Târnuva, Moloviște, Gopeș, Beala, Crușova* ș.a.

Aceste particularități istorice au determinat caracterul unitar al grupurilor sociale aromânești și, implicit, unitatea graiurilor pe care le vorbesc. O comparație cu albaneza, limbă cu care aromâna a fost într-un continuu contact, arată că aceasta, albaneza, are trăsături dialectale fundamentale, de un nivel care lipsește aromânei. Albanezii din sud, de exemplu, cu care aromânii sunt într-un contact continuu, vorbesc cu rotacismul lui *n* intervocalic și cu un infinitiv apropiat ca structură de supinul românesc. Acestea sunt trăsături foarte importante, care nu se întâlnesc în dialectul albanezilor gheghi, din nord, cu care aromânii nu au avut decât legături sporadice.

Despre unitatea graiurilor aromânești s-a scris mereu (Capidan 1932: 193; Papahagi: 84–88). Deosebiri din fonetica și gramatica acestora sunt puțin însemnate, nu ating sistemul general al dialectului. Trebuie spus că din acest punct de vedere unitatea românei din sud nu diferă, în esență, de unitatea graiurilor din nordul Dunării. Se știe că aceasta a fost remarcată, cu surprindere, de unii învățați europeni la apariția atlaselor de la Cluj. Mișcările de populație, prin care se explică unitatea dialectală, au fost favorizate, la nordul Dunării, de existența unui feudalism slab, iar în sud de cauze variate, determinate, uneori, de conviețuirea încordată în spațiul restrâns al Peninsulei. Așadar, se poate spune că româna, indiferent de spațiul și timpul dezvoltării ei, se înfățișează ca o limbă unitară în raport cu limbile vecine ori cu cele înrudite genetic.

Din capitolul introductiv al Atlasului, cu datele importante referitoare la anchetele întreprinse în localitățile aromânești, se pot reține, mai întâi, unele particularități ale numelor de locuri și de persoane. Tiparele comune ale onomasticii sunt un semn al înrudirii românești originare.

Toponimia minoră e constituită la aromâni din termeni care exprimă repere geografice naturale, ori nume de persoane atrase în raporturi spațiale; de asemenea, puncte convenționale obișnuite în așezările rurale. E vorba de nume precedate de aceleași prepoziții care exprimă apropierea ca în cazul topicelor din vorbirea populară de la nordul Dunării: *la, de la, de, în, după, tu* (= *întru*), de exemplu: *Tu Pădz, La Galbă, Tu Aluni, La Șopotlu, Valea di Coturi, N-Codru, După Codru* etc. La Aminciu, în Grecia, toponimele au structură gramaticală și lexicală identică cu echivalentele dacoromânești: *Scamnu, N-Ciucă* (munți), *N-Dzeană la Giugastru, N-Coastă* (dealuri), *N-Făget, La Olhi* (= ulmi), *Giuneapini* (păduri), *Valea Seacă, Valea Largă, Valea Mari* (podgorii), *Fântâna Turcului, Fântâna Grecului, La Fântânele* (nom. *fântânea*; microtoponimul *Fântânele*, cu *é*, există și în nordul Olteniei).

Cu nume de persoane se redă un raport de posesie, ca în microtoponimele din sudul Olteniei: *Katra ali Pirică, Șopotlu alu Mihai, La Katra al Gôrgu, Stanea al Papu* (Macedonia).

Apare la aromâni și *Calea Mare* (asimilat cu antica Via Egnatia, după cum cred unii lingviști?). De amintit că în dacoromână sunt numeroase locuri cu numele *Calea Mare*, ori *Drumul Mare*, în care, de obicei, se adună potecile oilor (cf. și alb. *Udha e Madhe* ‘Drumul Mare’). Mulțimea numelor de locuri de factură populară e o dovadă a trecerii permanente (repetate) pe drumurile de transumanță pastorală a populației românești sud-dunărene.

Din nomenclatura topică adunată de Saramandu în *Atlasul* său, se pot reține câteva nume vechi importante pentru istoria limbii noastre. Sunt nume autohtone sau de origine latină: *Codru* 1. ‘locul din mijlocul satului’ (după albaneză); 2. *Di pi codru* ‘pădure’; 3. ‘munte împădurit’ (Grecia); *Sărună* (echivalentul aromânesc al Salonicului); *La Țitate* (loc în Gopeș) e anticul *civitas*; *Kafă* ‘deal’, reflex albanez; *Furca* (așezare în Grecia, în apropiere de Samarina); *La Murmiņ* (‘cimitir’ în Grecia); *La Fântâneale* (loc cu izvoare), *La Ciucă* (livadă, în Grecia), *Bălță* (munți în Grecia), *Ou* (munte în Grecia), *La Grésli* (cartier; *greasă*), *Surin* (partea însorită a unui loc, în Grecia). Râurile sunt numite uneori *vale*, ca la dacoromâni; ca nume proprii, apar, totuși, *Arualb* ‘râul alb’ și *Arulu di la Mură* ‘râul de la mure’ (în Grecia).

Am stăruit asupra numelor de locuri românești pentru că acestea reprezintă, foarte probabil, sectorul cel mai important al vocabularului propriu din vorbirea unei populații pastorale în continuă mișcare.

Rețin atenția în examinarea părții introductive a Atlasului și numele de persoane (nume de familie, de bărbați și de femei). Și prin acest domeniu al onomasticii aromâni se identifică cu ramurile românești de la nordul Dunării. Au structuri identice cu cele din dacoromână nume de felul: *Culacu, Babu,*

Manu, Ganu, Mușu, Buiu, Găgiu, Arnautu, Piștoreanu, Hasăpu, Dașu, Gociu, Zicu, Dascalu, Lungu, Cârțu, Mangu, Becu, Tulubacu etc. Ordinea lor este întâmplătoare. Important este faptul că toate cele citate aici se termină în *-u*, ca la dacoromâni.

Numele de familie aromânești adoptate fără modificări devin un martor important al imigrației la nordul Dunării: *Jurca, Tușa, Pacea, Caraman, Saramandu, Economu, Găță, Bardză, Nacu, Mercea, Hristu, Ghiuri, Bala, Ceară, Fuiă, Băca, Macu, Cârțu, Becali, Măzutu, Panu, Dima, Balaban, Goga, Șuti, Caranica, Ducă, Papacoșta, Giuvăra, Nasta, Leca, Macre, Jurcu, Ghiușe, Muzaca*.

Unele nume compuse au un indice posesiv pentru precizarea numelui mamei sau al soției: *Petre ali Miloșiță, Spiru ali Sofie, Mitru ali Iță, Toda ali Sofie* și chiar: *Noica al^u Teia al^u Gărğițu*. Un nume de rudenie poate intra în nomenclatura personală: *Ğușa al^u Ğeru din Crușova*; în dacoromână, *ghiuj* nu are un corespondent feminin. Acest tip de compuse, frecvent și la toponime, e bine cunoscut și în graiurile dacoromâne.

O observație foarte importantă este aceea că numele date femeilor sunt, de obicei, nearticulate. Desinențele la nominativ în *-ă, -e* sunt aceleași ca în dacoromâna de nord și de vest: *Marie, Mușe, Dafă, Tasă, Chirață, Vanghe, Bocă, Lencă, Tană, Pihă* (Bulgaria); *Mară, Haidă, Tincă, Floră, Tancă, Miță, Vasilcă, Călină* (Macedonia); *Domnică, Florică, Vetă* (Albania); *Savetă, Natalie, Nastășie, Ană, Kirață, Fursină, Mincă, Sultană, Lencă* (Grecia). Numele fără articol se întâlnesc în toate zonele aromânești. Transferul de forme de la vocativ la nominativ ar avea o explicație psihologică, în sensul că exprimă raportul de inferioritate al femeii față de bărbat, adică numele feminin e impus de cazul apelului, al chemării, în general un caz al subordonării în raportul social. Am arătat mai înainte că relațiile dintre soți se redau și prin construcții genitivale: *Stila alu Canciu, Ğușa alu Ğeru, Petri ali Miloșiță* (Macedonia). Și în cazul acestora explicația pare tot de natură psihologică (v. și Saramandu 2014: XXXIX).

Din cercetarea hărților Atlasului rezultă că aromâna evoluează în același sens în care a evoluat și dacoromâna. Din motive cunoscute, evoluția este mai lentă la românii din sudul Dunării. Comportamentul aromânei considerat din această perspectivă, așa cum se reflectă pe hărțile Atlasului, este la fel ca al oricărei alte unități dialectale românești. De aici se desprinde concluzia că aromâna, de la originea ei până astăzi, este un dialect al românei comune, nu o limbă romanică aparte. Ilustrăm aceste observații generale cu câteva exemple din fonetică reținute din Atlas.

Vocala *ă (+n)* accentuată, care, în general, se păstrează, devine *â (+n)* pe arii întinse: *plâng* (h. 50), *plânșu* ‘plânsei’ (h. 51). Th. Capidan (1932: 207) a observat că la românii din sud reflexul este *î*; la cei din Albania și Macedonia *ă* se păstrează (sub accent și în poziție nazală): *dzână, cântu* (în sud), dar *arrămănu* ‘rămân’, *călcănu, grănu* la românii din Albania și Macedonia.

Deosebirea se explică prin aceea că în albaneză, limbă de contact direct pentru aromână, *â* (*i*) nu există (pentru exemple, v. Capidan 1932: 208). Așadar, e de presupus că reflexele *ă* și *â* (*i*) ale evoluției lui *a* sub accent și în poziție nazală nu diferă de situația din dacoromână. Menținerea lui *ă*, mai ales în Muzăcheia (zonă toască), se explică mai ales prin contactul cu albaneza.

Deosebirile de la un grai la altul reflectă sensul evoluției românei din sudul Dunării care nu se deosebește de evoluția românei de la nord; de exemplu, distincția fonologică între *ă* și *i* în unele localități din Grecia: *arău* – *arâu* ‘râu – rîu’.

Pe hărțile Atlasului se remarcă și soarta lui *-u* final; de regulă, acesta se păstrează dar în multe cazuri a devenit slab perceptibil ori a amuțit de tot: *plâng* (h. 50), *dorm* 1. sg. (h. 239), *sănătos* (h. 269), *surd* (h. 56); *mer^u de față* (h. 60 „umărul obrazului”), *galbin^u la față* (h. 81), *zburăscu* (h. 76), *cap^u*, rar *cap* (h. 1).

Evoluția lui *-u* din aromână, descrisă amănunțit de Capidan (1932: 285-287), urmează aceeași cale ca în dacoromână (v., între altele, studiile lui Ov. Densusianu, Al. Rosetti ș.a.), adică e determinată de natura consoanei sau a grupului de consoane precedente. În unele graiuri, amuțirea lui *-u* e un fenomen mai frecvent decât în altele.

Aromâna conservă fonetisme și forme gramaticale vechi care au tendința de a evolua ca în dacoromână. Astfel, *-e* primitiv se păstrează după labiale: *per*, *peru* (h. 6), *peru cănut* (cu *n*, h. 14, 17); *vedu* (h. 33, 34, dar *văđui*, în câteva puncte din aria fărșerotă); *meru* (h. 60). La fel, diftongul *ea* se păstrează încă în unele arii aromânești: *mea^{le}*, dar în majoritatea zonelor *ea* s-a monoftongat, ca în dacoromână: *uréc^{le}*, *uréc^{li}*, *uréc^e* (h. 52 „ureche”).

În numeroase puncte, *e* neaccentuat în poziție finală se încheie, ca în unele graiuri de la nordul Dunării: *minti* (h. 25 „minte” sb.), *carni* (h. 146), *sânđi* (h. 147), *uasi* (h. 144), *coasti* pl., rar *coaste* (h. 155), *albi* ‘albe’ (h. 15, dar și *albe*). Aceasta e o modificare fonetică posterioară epocii comune.

O observație importantă este în legătură cu *a-* protetic, specific aromânei, care tinde să dispară mai ales în aria fărșerotă; de exemplu, sunt înregistrate foarte rar forme cu *a-* la verbul *a știiera*: var. *așuir*, cu *a-*, apare numai în trei puncte (h. 137 „fluier cu buzele”). Suprimarea lui *a-* tinde chiar și la cuvinte cu *r-* inițial, v. h. 139 „răie” (pl.) sau cuvinte cu *a-* etimologic: *arâne*, *arâne*, din lat. *aranea* (dar și: *râni*, *râne*). Verbul *râde* e notat constant cu *a-* protetic (h. 134 ș.u.); *spun* apare rar (în Grecia) cu *a-*: *aspun* (h. 211).

Dintre modificările consonantice care exprimă evoluția aromânei în aceeași direcție în care a evoluat și dacoromâna relevantă este palatalizarea grupurilor *cl*, *gl*: *kl*, *gl* > *k*, *g*: *piduc^{lu}*, *piduc^{ju}*, *piduc^k* (h. 20 „păduche”, cu *k* mai obișnuit la fărșeroții din Albania; v. și h. 22 „păduchios”, cu aceeași repartiție a reflexului *k*); *ok^{lu}*, *oki* în Albania și *oclu* în celalte arii (h. 29 „ochi” pl.); v. și h. 52 „ureche”, cu aceeași repartiție a var. *urécⁱ*; h. 143 „mușchi (la mână)”, cu *k* în

Albania și tot acolo: *đănuk* (h. 227 „genunchi”). Aceeași repartitie se observă și în privința evoluției grupului *gl*: *unđi*, *unđă*, în Muzăcheia, dar frecvență e var. *gl'* (h. 212 „unghie”); v. și h. 87 „înghit” cu aceeași dispunere geografică; *nđađă* (h. 214 „înghetaș”), rar la grămosteni și fărșeroți. Trebuie precizat că în graiurile dacoromâne variantele intermediare *cl'*, *gl'* nu se mai aud.

Unele particularități ale aromânei sunt la fel de rezistente ca în anumite graiuri locale nord-dunărene. E vorba, mai întâi, de labialele palatalizate, o caracteristică fonetică importantă a aromânei. Fenomenul depalatalizării e surprins, ca și în graiurile de est ale dacoromânei, doar incidental. Această interpretare e valabilă numai pentru cazurile neatinse, inițial, de localizarea palatală. Labiala *p*, de exemplu, e constant palatalizată: *keli*, *kali* (h. 131 „piele”); *keptu* (h. 149 „piept”), *skinari* (h. 161), *skinărat* (h. 167 „spinare, șira spinării”), *kaptine* (h. 3), *mă kaptinu* (h. 9), *ciđor*, *kiđor*, *đor^u* (h. 219 „picior”); variantele inițiale, cu *p*, sunt extrem de rare, ca și în aria răsăriteană a dacoromânei vorbite. Palatalizată constant apare și labiala *b*, corespondenta sonoră a lui *p*, în pluralul adjectivului *alb*: *alđi* (h. 14 „păr alb”); la fel, *alđăști perlu* (h. 16).

Fricativa *f* apare numai cu reflexul palatalizat în cuvântul *fiđat*: *hiđat* (h. 179) și, la fel, în *fiere*: *here*, *hari*, *đari* (h. 178). La fel apare, cu palatalizare generală, corespondenta sonoră *v* în *visez*: *nđiseđ*, *nđisăđ* (h. 243). Pe h. 240 „dormii” sunt generale variantele palatalizate, cu *n*: *durnii* „dormii”, pf. s., ale bilabialei *m*. În punctul cartografic meglenoromân aceste forme verbale sunt notate fără palatalizarea lui *m*: *durmiđ*, *durmii*, *durmiș* (h. 240, 241, 242).

Amintim, în treacăt, ipoteza unor învățați potrivit căreia fenomenul palatalizării s-ar datora imigrării unor valuri de aromâni la nordul Dunării.

Rostirea dură a unor consoane (*s*, *z*, *đ*), cu consecințe importante pentru vocalele următoare (*i*, *e*, *ęa*), care devin mediale, e o caracteristică populară a graiurilor vorbite în partea de nord a dacoromânei. Tendința este însă de revenire la rostirea cu vocale palatale în contextul fonetic dat.

În privința aromânei se observă aceeași fluctuație pe hărțile atlasului: *cu buđă mări* (h. 120 „buzat”), *ari buđăli groasi* (id.) la fărșeroți; *ťan*, *ťân*, *ťane* (h. 198 „țin”, pct. 1, 2, 3) e general; v. și h. 199, cu toată flexiunea lui *a ținea*; *suptări*, *supsări* (h. 7 „subțire”) aproape general și la fel *amuđăști* (h. 100 „amuțește” pers. 3). Varianta arhaică a lui *z* e dură peste tot: *đac*, *đăt*, *đățe* (h. 81 „zic”, ind. prez.); *avđimu*, *avđitu* (p. 387).

Din materialul necartografiat (p. 373 ș.u.) se desprind multe asemănări cu graiuri românești de la nordul Dunării prin care se dovedește evoluția lor în aceeași direcție. Consoana *ș*, de exemplu, e moale, adică tolerează după ea vocale palatale: *nă nđrășem*, *să nđrașe*, *si nđrășe*, *mi nđrășeam*, *să nđrășea*, *nđrășeată*, *nđrășindalui* etc. (p. 123–125). În aria Olteniei, de exemplu, *ș* e pronunțat, de obicei, moale, urmarea fiind transformarea în palatale a vocalelor mediale următoare.

Termenii unei alternanțe de sunete la opozițiile morfologice se află în limite explicabile, ca în cazul alternanței de număr $c : \text{ț}$ (la origine $c : \hat{c}$, dar $\hat{c} > \text{ț}$ în aromână); deci, jocul $\text{ț} : \hat{c}$ ca al doilea termen al alternanței se întâlnește normal în aromână: *bucă* : *buĉ* (și *buț*) (h. 59).

În câteva puncte din Muzăcheia apar forme cu africata palatală refăcută: *tăcém, tăcétș și taĉ! tăcétș!* la imperativ.

Deplasarea analogică a accentului pe sufix la prezentul unui verb de conjugarea a III-a e aproape generală: *nu spunétș* (rar, în Muzăcheia: *nu spúnețș*, h. 81); *đătém, đătétș* (h. 82); *tundém, tundétș* (p. 377); *trăđém, trăđétș* (la fărșeroți).

Aromâna are deseori tendința de a marca suplimentar o categorie morfologică, de exemplu: *ti kápťin, ti qéptăin* (p. 373; v. numeroase alte exemple în materialul necartografiat). Excesul de mărci gramaticale e bine cunoscut și în dacoromâna vorbită (la fel în albaneză).

Nu am luat în discuție aici așa-numitele „accidente fonetice”, foarte numeroase în graiurile dacoromânei, studiate, între alții, de Sextil Pușcariu pe baza materialului înregistrat în atlasele Pop–Petrovici. Modificări „întâmplătoare”, accidentele fonetice pot fi ilustrate și cu un bogat material aromânesc, de unde concluzia unei evoluții convergente a celor două mari dialecte de la nord și sud de Dunăre.

Reținem, totuși, dintre aceste numeroase fapte de limbă, sincopa vocalei *e* la persoana a III-a a reflexivului: *s-káptină* („se piaptăna”, p. 373), *s-la* („se spală”, p. 374), *s-tundi, s-tunde* (p. 376), *s-s-tundă* (p. 377). Se sincopează și vocala *ă* la morfemul *să*: (*s-s-*) *sursească* („să se bărbierească”, p. 409); *va z-veadă, o z-videm* („o să vedem”, p. 380), *z-veadă* id., *z-viđúii, s-am viđută, s-aveam viđută* („să fi văzut”, p. 381), *va s-am viđută* („oi fi văzut”, p. 382), *s-nu vez* („nu vedea!”), p. 382) etc. Sincopa lui *se, să* (= *s*) e frecventă. De reținut analiza amănunțită a lui Capidan (1932: 365 ș.u.) făcută în cadrul general al sincopării vocalelor neaccentuate și al haplologiei (v. și observațiile lui N. Saramandu de la p. 377; cred că din contopirea *să se* rezultă o siflantă cu articulație mai insistentă așa cum se poate remarca în graiurile de est ale dacoromânei: *s^f-s^f facă, s^f-facă*, în vorbirea din Basarabia).

Din faptele prezentate aici rezultă că evoluția aromânei se petrece în aceeași direcție în care au evoluat, mai repede, graiurile dacoromânei. Acest raport convergent al evoluției identifică aromâna ca unitate dialectală a românei comune, și nu ca idiom romanic distinct de aceasta.

Atlasul lui Saramandu are o valoare excepțională pentru istoria limbii române, ca atare trebuie studiat în amănunțime, cu raportarea datelor atât la dacoromână cât și la limbile învecinate cu care aromâna a fost în contact. Nu e de mirare că dintre limbile balcanice cele mai multe asemănări aromâna le are cu albaneza de sud, dialectul tosc, fapt explicabil atât prin vecinătate permanentă, cât și, foarte probabil, printr-o înrudire genetică româno-albaneză. Rezultă de aici că aromâna are același statut dialectal ca și româna de la nordul

Dunării. Albaneza este termen comun pentru dacoromână și aromână, așadar, statutul aromânei, considerat în evoluție istorică, este cel de dialect al românei comune.

Unele persoane anchetate, chiar oameni simpli, vorbesc mai multe limbi balcanice: bulgară, macedoneană, turcă și, mai ales, greacă și albaneză. Situația aceasta se reflectă, în oarecare măsură, asupra materialului lingvistic înregistrat. Important în mod special este faptul că unele persoane vorbesc și dacoromâna, pe care și-au însușit-o la școlile elementare întemeiate încă din timpul lui Apostol Mărgărit (1836–1903, membru corespondent al Academiei Române, inspector al școlilor românești din Macedonia; existau 104 școli primare și 4 secundare pentru românii din Balcani). De exemplu, informatorul din punctul cartografic 37, din Muzăcheia, lângă Fier, la sud de Tirana, este o persoană cultă, profesor absolvent de facultate, vorbitor al limbilor franceză, italiană, română și, evident, albaneză. Răspunsurile sale din cursul anchetei sunt, prin forța împrejurărilor, influențate mult de româna de la nordul Dunării. De altfel, în câmpia Muzăcheia, zonă pastorală prin excelență, unde sunt masați cei mai mulți aromâni, asemănările speciale cu dacoromâna sunt cele mai numeroase. Imperfectul cu *-u* la persoana a III-a plural, în unele puncte din sud e o particularitate frapantă: *ei videau* (33-35), *spuniau* (33; ocazional: 19, 21, 22, 26, 27), *mcau*, *mgau* (= mâncau, 26, 34, 35), *tușau* (33-35). Se știe că în dacoromâna literară acest flectiv de imperfect, extins din paradigma lui *avea* (*habunt*), a apărut târziu, către sfârșitul secolului al XVIII-lea. E posibil ca apariția întâmplătoare a formelor de imperfect cu *-u* să se explice prin influență dacoromână târzie, ori, mai de grabă, prin expansiune din meglenoromână, unde *-u* la imperfect e o desinență generală.

În concluzie se pot reține din hărțile atlasului numeroase fapte care susțin ipoteza că aromâna, dialect al românei comune, evoluează în același sens ca dacoromâna.

BIBLIOGRAFIE

- Capidan, Th., 1932, *Aromânii. Dialectul aromân, Studiu lingvistic*, București, [Academia Română. Studii și cercetări, nr. 20], Imprimeria Națională.
- Papahagi, T., 1974, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei.
- Saramandu, N., 2014, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*. Volumul I, ed. Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, N., 1988, „Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică”, *Studii și cercetări lingvistice*, XXXIX, nr. 3, p. 225–245.

Acad. Gr. Brâncuș
Academia Română, București